ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΡΧΙΜ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΒΑΡΛΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΤΟΥ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ 29 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1996
ΣΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΛΕΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΡΟΤΑΣΣΕΤΑΙ ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΡΥΤΑΝΗ ΛΕΥΤΕΡΗ ΣΚΑΛΙΔΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1996

Χαιρετισμός του Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Καθηγητή Λευτέρη Σκαλίδη, στην εκδήλωση προς τιμήν των Τριών Ιεραρχών και της κοπής της βασιλόπιτας του 1996 (29.1.1996)

Πανοσιολογιότατε Αρχιμανδρίτη κύριε Μακάριε Βαρλά,

Κύριε Αντιπρύτανη του Α.Π.Θ.,

Κυρίες και Κύριοι Πρόεδροι των Τμημάτων,

Κυρίες και Κύριοι Συνάδελφοι,

Κυρίες και Κύριοι,

Όπως κάθε χρόνο, μαζευτήκαμε σήμερα εδώ για να γιορτάσουμε τη μεγάλη γιορτή της Εκπαίδευσης, τιμώντας τους Τρεις Ιεράρχες, και να κόψουμε με την ευκαιρία αυτή και τη βασιλόπιτα του 1996.

Οι Τρεις Ιεράρχες, διάσημοι θεολόγοι και φιλόσοφοι, φωτεινά πνεύματα της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας, έγιναν τόσο γνωστοί για το επιστημονικό και εκπαιδευτικό τους έργο, ώστε καταξιώθηκαν ως προστάτες της εκπαίδευσης. Έναν τομέα που σήμερα περνά δυστυχώς και στην Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη, καιρούς δύσκολους, ενώ δεν παύει να αποτελεί το θεμέλιο της κοινωνίας μας.

Ο σημερινός ομιλητής μας είναι γνωστός στην Πανεπιστημιακή μας κοινότητα, αφού υπηρέτησε ως άμισθος επιστημονικός συνεργάτης στην τότε έδρα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων της Βιομηχανικής Σχολής και ως άμισθος Ιερέας της ίδιας Σχολής. Δεν θα μας αναλύσει το σημαντικότατο εκπαιδευτικό έργο

των μεγάλων Ιεραρχών, αλλά θα εστιάσει την προσοχή του στην κοινωνική τους διδασκαλία, θέμα ίσως λιγότερο γνωστό στο ευρύ κοινό. Εκ μέρους των Πρυτανικών Αρχών καλωσορίζω τον Πανοσιολογιότατο κ. Μακάριο Βαρλά στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και τον παρακαλώ να πάρει το λόγο.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥΣ

Ελλογιμότατοι κύριοι Αντιπρυτάνεις του Πανεπιστημίου Μακεδονίας,

Ελλογιμότατε κύριε Αντιπρύτανη του Α.Π.Θ.,

Ελλογιμότατοι κ.κ. καθηγητές,

Κυρίες και κύριοι,

Αγαπητοί φοιτητές και φοιτήτριες,

Θεωρώ ιδιαίτερη τιμή την ανάθεση της σημερινής ομιλίας στην ελαχιστότητά μου, η οποία με φέρνει μερικά χρόνια πίσω, και θεωρώ υποχρέωσή μου, κύριε Πρύτανη, να σας ευχαριστήσω για την ανάθεσή της, και για όσα καλά λόγια είπατε πριν από λίγο για μένα. Ευχαριστώ επίσης τον Παναγιότατο Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμονα Β΄ για την ευλογία την οποία μου παρέσχε και για την κατά καιρούς κατά πολλούς τρόπους εκδηλούμενη προς το πρόσωπό μου αγάπη του.

Όλοι σήμερα παραδέχονται ότι μία από τις σημαντικότερες προσφορές του μεσαιωνικού Ελληνισμού στην ανθρωπότητα υπήρξε το γεγονός ότι σε όλη τη μακραίωνη ιστορία του κατάρθωσε να διατηρήσει στενή τη σχέση του με ό,τι ονομάζουμε αρχαία ελληνική παρακαταθήκη.

Ξεκινώντας από τους Τρεις Ιεράρχες, μπορούμε σήμερα να προβάλλουμε ως αντικειμενικό σκοπό μας το ιδανικό ενός ανθρωπισμού με πλατύτερο, βαθύτερο και ουσιαστικότερο περιεχόμενο.

Για την πραγμάτωση ενός τέτοιου ιδανικού, φωτεινοί οδηγοί και διδάσκαλοι θα μας είναι πάντοτε οι τρεις μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, που δεν αποτελούν απλά σημαντικές φυσιογνωμίες τιμητικά τοποθετημένες στο πάνθεο της Ιστορίας, αλλά φυσιογνωμίες μεγάλου ηθικού και πνευματικού βάρους, που μπόρεσαν να ακροαστούν και να κατανοήσουν το βαθύτερο παλμό της εποχής τους και με τη θεάρεστη ζωή και το υπέροχο έργο τους βοήθησαν αποτελεσματικά στην ηθική και πνευματική πρόοδο της ανθρωπότητας.

Οι τρεις μεγάλοι φωστήρες της τρισηλίου Θεότητος, που τιμούνται σήμερα, είναι από τις προνομιούχες πνευματικές ιστορικές μορφές που δεν υπήρξαν απλά δέκτες των ιδεολογικών ρευμάτων των χρόνων τους, αλλά και διαμορφωτές της πνευματικής εικόνας της εποχής τους. Και αυτό, γιατί αυτή την εικόνα τη διαμόρφωσαν με την προσωπική σφραγίδα της αγίας ζωής τους. Εάν δε η χρονική περίοδος, κατά την οποία αυτοί έδρασαν, έχει ονομασθεί χρυσός αιώνας της Εκκλησίας, αυτό κατά μεγάλο μέρος οφείλεται στον πραγματικά Μέγα Βασίλειο, στον υψιπετή Γρηγόριο τον Θεολόγο και τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο.

Αναμφίβολα, οι Τρεις Ιεράρχες επέθεσαν ανεξάλειπτη την προσωπική τους σφραγίδα με τη γόνιμη και μεθοδική σκέψη τους πάνω στους δεσμούς εκκλησίας και ανθρωπιστικών γραμμάτων και γι' αυτό επετέλεσαν έργο αιώνιο, αφού σύνδεσαν οριστικά τον Οικουμενικό Χριστιανισμό με τον Κλασικό και Οικουμενικό Ελληνισμό. Το έργο αυτό των Τριών Ιεραρχών και οικουμενικών διδασκάλων θα τιμάται ως αιώνιο πρότυπο και θα ζει ως αιώνια ζωογόνα και γόνιμη αύρα στους αιώνες.

Με το ποικιλόμορφο έργο τους οι Τρεις Ιεράρχες αποδείχτηκαν όχι μόνο ανυπέρβλητοι της χριστιανικής εκκλησίας ποιμέ-

νες, αλλά και μεγάλοι των γραμμάτων και του πνεύματος σκαπανείς, όμοιους των οποίων δύσκολα μπορεί η ανθρωπότητα να αντιπαρατάξει. Δίκαια λοιπόν η νεότερη Ελληνική Παιδεία τους επέλεξε ως προστάτες της και ως πρότυπα, καθιέρωσε δε γι' αυτούς κοινό εορτασμό της μνήμης τους.

Στο πρόσωπο των εορταζομένων σήμερα αγίων ατενίζουμε τον επιτυχή και αρμονικό σύνδεσμο του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού.

Οι Τρεις Ιεράρχες, πνεύματα μοναδικής ακτινοβολίας και λαμπρότητας θείας, στο καθόλου πνευματικό στερέωμα του Χριστιανισμού, έγιναν εγκρατείς φιλοσοφίας και επιστήμης 'ού μόνον τῆς κάτω καί πεπατημένης, ἀλλά μᾶλλον τῆς κρείττονος', κατανόησαν την ουσία και το πνεύμα του Χριστιανισμού, της άρρητης σοφίας το μέγεθος, και αφού στράφηκαν στην κατάκτησή της, την έφθασαν, στεφανώθηκαν από αυτήν κ' έγιναν ιεροί μύστες και λειτουργοί του Θεού.

Αφού τήρησαν αδούλωτο της ψυχής το αξίωμα και της πρώτης αρχής των όντων την έννοια, δούλωσαν τους εαυτούς τους στην έμπρακτη λατρεία του Θεού και κατανάλωσαν ολόκληρη τη ζωή τους στην υπηρεσία του αιώνιου. Συνδύασαν αρμονικά τη Χριστιανική πίστη με την Ελληνική Παιδεία, 'πᾶσαν παρῆλθον τήν ἀνθρωπίνην φύσιν καί οἱ τρεῖς' και καθοπλίστηκαν με το Θείο Πνεύμα.

Με τη δύναμη αυτή, όχι μόνο ελάμπρυναν τη Χριστιανική Εκκλησία με τον καθόλου βίο και τη σοφία τους, αλλά εισχώρησαν στα βάθη της ουσίας και στο πνεύμα της Αγίας Γραφής και απέβησαν διορθωτές των ανθρώπινων ηθών και οικονόμοι των ψυχών. Με την εύστοχη ερμηνεία των βαθύτερων νοημάτων και δογματικών αληθειών της Αγίας Γραφής κατοχύρωσαν με τη διδασκαλία

τους την Ορθόδοξη πίστη και αφού τη διαφύλαξαν αλώβητη μέσα στον κυκεώνα των πολύμορφων αιρέσεων της εποχής τους, κατέστησαν τον Χριστιανισμό πανανθρώπινο κτήμα.

Πρωτοπόροι και στυλοβάτες της συναδέλφωσης Χριστιανισμού και Ελληνισμού, γεννήθηκαν κ' έδρασαν οι Τρεις Ιεράρχες σε μια εποχή που ο Χριστιανισμός είχε ξεπεράσει τους φοβερούς διωγμούς και εισερχόταν σε μια νέα εποχή, στην οποία μπορούσε στο εξής να αναπτύξει ανεμπόδιστα τη δράση του, χωρίς να αισθάνεται βαριά τη δαμόκλεια σπάθη της αντιχριστιανικής Ρωμαϊκής Εξουσίας.

Η κοινή γιορτή τους θεσπίστηκε ως γιορτή της παιδείας και των γραμμάτων και οι Τρεις Ιεράρχες χαρακτηρίστηκαν προστάτες των Ελληνικών γραμμάτων με άγραφο νόμο εδώ και πολλούς αιώνες.

Κοινό γνώρισμα των μεγάλων Ιεραρχών ήταν η ακλόνητη και θερμουργή πίστη τους προς τον Θεό· πίστη που τους παρηγορούσε και τους ενθάρρυνε σε κάθε δύσκολη καμπή της ζωής τους· πίστη που είχε ως συνέπεια την απόλυτη αφοσίωσή τους στο Θεοσύστατο Ίδρυμα της Εκκλησίας. Η μόρφωσή τους σε φιλοσοφικές και ρητορικές σχολές, που είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση φιλελεύθερου πνεύματος, η απαράμιλλη ποιμαντορική και φιλανθρωπική τους δράση, η αφοβία στις απειλές και στους κινδύνους, η βαθύτατη γνώση της Αγίας Γραφής και της Εκκλησιαστικής και Ελληνικής φιλολογίας και φιλοσοφίας, η λογοτεχνική διαμόρφωση των διανοημάτων τους, η αγάπη για τη φύση, η βαθιά κατανόηση των κοινωνικών προβλημάτων και των ανθρώπινων συναισθημάτων, ανησυχιών και αναγκών, η αντίδραση κατά της διαφθοράς, η ακοίμητη φιλοπατρία τους και, επιστέγασμα όλων, το υποδειγματικό ήθος τους, τους ανέδειξαν και τους καταξίωσαν στη συνείδηση

της ανθρωπότητας.

Ο κατά τον ιερό Φώτιο 'θεσπέσιος' της Καππαδοκικής Καισάρειας Αρχιεπίσκοπος γεννήθηκε στη Νεοκαισάρεια του Πόντου το 330. Αφού έμαθε τα πρώτα γράμματα κοντά στον πατέρα του, όταν μεγάλωσε, φοίτησε στις Σχολές της Καισάρειας, Καππαδοκίας, Κωνσταντινούπολης. Αργότερα πήγε στην Αθήνα και φοίτησε στην εκεί περιώνυμη Φιλοσοφική Σχολή, όπου παρακολούθησε φιλοσοφία, ρητορική, αστρονομία, γεωμετρία και ιατρική, γνώσεις απαραίτητες τότε για κάθε άνθρωπο με ανώτερη μόρφωση. Εκεί γνωρίστηκε με τον Γρηγόριο και συνδέθηκε μαζί του με στενή φιλία. Το 356 γύρισε στην πατρίδα του και βαπτίστηκε Χριστιανός. Επισκέφτηκε τους μεγαλύτερους ασκητές στη Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτο, Μεσοποταμία κι όταν γύρισε στην πατρίδα του, μοίρασε την περιουσία του στους φτωχούς κι αποσύρθηκε στον Πόντο, όπου μόνασε πέντε χρόνια. Γύρισε στην Καισάρεια και χειροτονήθηκε πρεσβύτερος το 364 από τον επίσκοπο Ευσέβιο, μετά δε το θάνατο εκείνου, χειροτονήθηκε επίσκοπος και τον διαδέχτηκε στην επισκοπική θέση. Πολέμησε με όλες του τις δυνάμεις τον Αρειανισμό και δε λύγισε στις πιέσεις του τότε Αρειανού αυτοκράτορα Ουάλη και του έπαρχου Μόδεστου. Σε ολόκληρο τον Πόντο και την Καππαδοκία ίδρυσε πτωχοκομεία, ορφανοτροφεία, νοσοκομεία και κάθε είδους ευαγή ιδρύματα, τα οποία χρησίμευαν παράλληλα και σαν τηλαυγείς φάροι για τη μετάδοση του φωτός της Αλήθειας, με αποκορύφωση τη Βασιλειάδα, το μεγαλύτερο φιλανθρωπικό ίδρυμα της τότε εποχής. Πέθανε το 379 σε ηλικία 49 χρονών. Εξαιτίας της μεγάλης κοινωνικής δράσης του, χαρακτηρίστηκε από τους ιστορικούς 'κατ' έξοχήν ἀνήρ τῆς πράξεως', διακρίθηκε ανάμεσα στους συγχρόνους του, άσκησε μεγάλη επίδραση στην εκκλησία, ως 'παιδείας γεγονώς ἁπάσης ἔμπλεως', μελέτησε βαθυστόχα-

στα τη φύση των όντων, θεολόγησε ανυπέρβλητα για τη Θεότητα του Λόγου και το ανεξιχνίαστο της Τριάδας μυστήριο και αποκλήθηκε δίκαια 'Θεοφάντωρ, Ούρανοφάντωρ, Θεῖος Μύστης'[1]. Μεταρρύθμισε τη θεία λειτουργία και διακρίθηκε επιπλέον ως ασκητικός συγγραφέας, μεγάλος ηθικολόγος και οργανωτής του ανατολικού ασκητικού βίου. Γι' αυτό από τους πολλούς ονομάστηκε 'Μέγας', από δε τον φίλο του Γρηγόριο τον Θεολόγο 'καί βίου καθηγητής καί δογμάτων διδάσκαλος'.

Από τα έργα του θαυμάζονται οι εννέα ομιλίες του 'Εἰς τήν Ἑξαήμερον', την εντύπωση των οποίων εκφράζει άριστα η παρατήρηση του Ναζιανζινού: '"Οταν τήν ἑξαήμερον μεταχειρίζωμαι καί διά γλώσσης φέρω, μετά τοῦ Κτίστου γίνομαι καί γινώσκω κτίσεως λόγους καί θαυμάζω τόν Κτίστην πλέον ἤ πρότερον, ὄψει μόνῃ διδασκάλῳ χρώμενος'[2].

Διαδόθηκε επίσης η περίφημη και πραγματικά κλασική πραγματεία του 'Πρός τούς νέους ὅπως ἄν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων', όπου εισηγείται στους υπό εκπαίδευση νέους το συνδυασμό Χριστιανικής και Κλασικής παιδείας, έργο που και σήμερα ακόμη εξακολουθεί να θεωρείται η σπουδαιότερη μαρτυρία της αξίας των ανθρωπιστικών σπουδών. Άλλο έργο του, 'Τά Ἀσκητικά', θεωρείται ο υπέρτατος γνώμονας των μετέπειτα ασκητών και ηθικολόγων. Οι Κανονικές επίσης Επιστολές του, προς τον Αμφιλόχιο, αποτέλεσαν ενωρίς τη σπουδαιότατη πηγή του Κανονι-

---

[1] Βλ. Αμφιλοχίου, *Βίος ἁγίου Βασιλείου:* '"Ω Βασίλειε οὐρανοφάντωρ, Τριάδος ὑπέρμαχε'.

[2] *'Επιτάφιος*, 67.

κού Δικαίου[3]. Θαυμάζεται ακόμη σήμερα η Λειτουργία του που τελείται δέκα φορές το χρόνο. Τέλος, αναμφισβήτητα επέδρασε ο Βασίλειος στους μεταγενέστερους με τις μεγάλης σημασίας παιδαγωγικές του γνώμες, για το υπέροχο λογοτεχνικό και ρητορικό του τάλαντο, καθώς και με τις επιστολές του, για τις οποίες ο πολύς Λιβάνιος ομολογεί: ''Εν κάλλει επιστολῶν ἥττημαι. Βασίλειος κεκράτηκε'. Το κύρος του Βασιλείου υπήρξε τέτοιο και η επίδρασή του τόσο πολυμερής και βαθιά, που η Ορθόδοξη Εκκλησία τον ονόμασε 'Οικουμενικό Μέγα Διδάσκαλο, καύχημα της Εκκλησίας, Ένθεο της Οικουμένης Φωστήρα'.

Ας έλθουμε όμως τώρα στον δεύτερο μεγάλο της σημερινής ημέρας, στον ισάδελφο και ομότροπο φίλο του Βασιλείου, τον Γρηγόριο το Ναζιανζινό. Γεννήθηκε στην Αριανζό της Καππαδοκίας το 328. Σπούδασε στην αρχή στην Καισάρεια και Αλεξάνδρεια, όπου γνωρίστηκε με τον Βασίλειο. Γυρίζοντας στην πατρίδα του βαπτίστηκε Χριστιανός και αποσύρθηκε στον Πόντο, όπου μόνασε με τον Βασίλειο. Επιστρέφοντας στη Ναζιανζό μετά τέσσερα χρόνια, χειροτονήθηκε πρεσβύτερος το 362 από τον πατέρα του Γρηγόριο, που ήταν επίσκοπος. Το 372 χειροτονήθηκε από τον φίλο του Βασίλειο επίσκοπος στα Σάσιμα. Το 374, όταν πέθαναν οι γονείς του, πήγε στη Σελεύκεια και μόνασε για δύο χρόνια στο μοναστήρι της Αγίας Θέκλας. Από εκεί κλήθηκε στη Βασιλεύουσα, όπου από

---

[3] Από τις επιστολές αυτές συγκροτήθηκαν οι αποδιδόμενοι σ' αυτόν 92 κανόνες, οι οποίοι απέκτησαν κανονικό κύρος με τον 2ο κανόνα της Πενθέκτης Συνόδου. Βλ. Ράλλη-Ποτλή, *Σύνταγμα τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων*, Δ' (1864), σελ. 88 εξ., ως και J. Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum hist et monum*, I, 1854, σελ. LXX.

το μοναδικό τότε Ορθόδοξο ναό της Αγίας Αναστασίας καταπολέμησε με τους περίφημους Θεολογικούς λόγους του τον Αρειανισμό. Αναβιβάστηκε στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης από τον Μέγα Θεοδόσιο και παραιτήθηκε μετά από ένα χρόνο, γυρίζοντας στην πατρίδα του, όπου μοίρασε όλη την περιουσία του στους φτωχούς. Εκεί πέθανε το 391. Και αυτός, όπως και ο Βασίλειος, με τη θεολογική και ρητορική του δεινότητα και το πλούσιο ποιητικό του τάλαντο, με το οποίο συμβάδιζε ελληνομάθεια σπάνια και ήθος υπερκόσμιο και για το οποίο αποκλήθηκε 'Θεοφόρος διδάσκαλος, Θεῖον τοῦ Χριστοῦ στόμα, μέγας ἐν Θεολογίᾳ καί ταύτης ἐπώνυμος, Θεολόγος μετά τόν ἕτερον'[4], αναδείχθηκε μεγάλος. Μεγάλη επίδραση άσκησαν στην Ελληνική Εκκλησιαστική υμνογραφία οι περίφημοι Θεολογικοί λόγοι του, καθώς και τα ποιήματά του, παράλληλα όμως με τη θεολογική του εμβρίθεια, θαυμάστηκε ως εκκλησιαστικός ρήτορας και θεωρήθηκε όχι μόνο εφάμιλλος αλλά και υπέρτερος από τους Έλληνες ρήτορες.

Είναι 'ὁ διατεμών τόν τοῦ γράμματος γνόφον καί ἐκεῖθεν τό ὑπέρτερον φῶς τῆς φωτοχυσίας δεξάμενος', κατά τον υμνογράφο της Εκκλησίας μας. Πνεύμα ανήσυχο στις αλλεπάλληλες πτήσεις του προς τον Θεό, 'πτηνόν...ραδίως μετάρσιον...' χαρακτηρίζει τον εαυτό του, με τον ανεπανάληπτο θεολογικό του οίστρο. Παντού θεολογεί και συνδέει τη Χριστιανική Θεολογία με την ανθρωπολογία. Γιατί, κατά τη γνώμη του, η ορθά εξεταζόμενη ανθρωπολογία ερμηνεύει τον Θεό. Γι' αυτό ίσως στον εγκωμιαστικό του λόγο προς τον Μέγα Αθανάσιο, λέγει: 'ἀρετήν ἐπαινῶν, Θεόν ἐπαινέσομαι, παρ' οὗ τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἀρετή καί τό πρός

---

[4] Βλ. O. Bardehever, *Geschischte d' altchriste*, Literatur III, σελ. 163.

αὐτόν ἀνάγεσθαι ἢ ἐπανάγεσθαι διά τῆς συνεχοῦς ἐλλάμψεως'. Και σήμερα ακόμη ετερόδοξοι κριτικοί θαυμάζουν τη ρητορικότητά του.

Αλλά από την άποψη αυτή, ανυπέρβλητος παραμένει ο τρίτος μεγάλος Ιεράρχης που τιμάται σήμερα, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Ο Χρυσόστομος που από τους συγχρόνους του αγαπήθηκε, μισήθηκε και αδικήθηκε, που άσκησε τη μεγαλύτερη, ευρύτερη και βαθύτερη επίδραση στην οικουμενική Εκκλησία, που θεωρήθηκε η μεγαλύτερη εκκλησιαστική αυθεντία και αποκλήθηκε 'ὑποφήτης τῶν τοῦ Θεοῦ ἀπορρήτων, Θεοφόρος, πάνσοφος, λύρα τῆς μετανοίας, Θεόπνευστον ὄργανον, Θεορρήμων, Χρυσορρήμων, χρυσή λύρα τοῦ πνεύματος, χρυσορρόας, χρυσόστομος', γεννήθηκε στην Αντιόχεια το 347 και είχε ως δασκάλους τους φιλοσόφους Ανδραγάθιο και Λιβάνιο. Βαπτίστηκε Χριστιανός σε ηλικία 20 χρονών και χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Βαθύς γνώστης της ανθρώπινης καρδιάς, φέρει σε φως τις ελλείψεις της και αποκαλύπτει τις γενεσιουργές αιτίες των ελαττωμάτων και των παθών της. Το 397 ανέρχεται στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Η δράση του ρήτορα της Αντιόχειας έχει φτάσει μέχρι τη Βασιλεύουσα. Στρέφει αμέσως την προσοχή του στην κάθαρση της εκκλησίας. Αντιμετωπίζει με απαράμιλλο θάρρος την οργή και τη δυσφορία των αρχόντων της εποχής του για την αυστηρότητα του ήθους του. Αναπτύσσει στους πολυπληθείς ακροατές του την ουσία και την έννοια της Αγίας Γραφής κατά τέτοιο τρόπο και με τόσο στοχασμό και ρητορική δύναμη, που προκαλεί θρήνους ανυπόκριτους, φρενίτιδες ενθουσιασμού. Θεόπνευστος και ουρανοφάντορας κήρυκας, χειρίζεται τον ελληνικό λόγο με μοναδική δεξιότητα και χάρη. Χαρακτηριστικό δείγμα της ρητορικής του δεινότητας ο λό-

γος του προς Ευτρόπιον, οι περίφημοι περί 'Ιερωσύνης' λόγοι του, οι ερμηνευτικές του ομιλίες στην Αγία Γραφή, το ποικιλόμορφο και ανεκτίμητης αξίας τεράστιο έργο του. Άριστος εξηγητής των Γραφών, μεγάλος δογματολόγος και ηθικολόγος, υμνείται από τον υμνογράφο της εκκλησίας: 'Φῶς τοῦ κόσμου τῷ κόσμῳ φαίνει. Ἄλας τῆς γῆς τήν γῆν ἡδύνει. Ξύλον ζωῆς, ἀθανασίας καρπούς προβάλλεται ὁ χρυσοῦς Ἅγιος'.

Κατά το μικρό διάστημα της πατριαρχείας του ο Χρυσόστομος στρατολογεί συνεργάτες 'ζήλῳ θείῳ πυρπολουμένους' και επιτελεί ιεραποστολικό έργο χωρίς προηγούμενο. Καθαιρεί επισκόπους ανίκανους, για να εξυψώσει το γόητρο της Εκκλησίας. Η προσπάθεια της αυτοκράτειρας Ευδοξίας να τον εξοντώσει, δεν τον φοβίζει και ο ιερός Ποιμενάρχης θα την αντιμετωπίσει με το περιλάλητο 'πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταράττεται, πάλιν ζητεῖ τήν κεφαλήν τοῦ Ἰωάννου ἐπί πίνακι'. Οι κακόδοξοι εχθροί του υπερισχύουν. Ο Ιεράρχης εξορίζεται και το ασθενικό του σώμα δεν αντέχει τις κακουχίες. Πεθαίνει το 407 στα Κόμανα του Πόντου, πηγαίνοντας σε καινούριο τόπο εξορίας. Ο προστάτης των φτωχών, ο πράος και ειρηνικός Ποιμενάρχης, ο Δημοσθένης της εκκλησίας, που ανάλωσε τη ζωή του για τα λογικά πρόβατά του, πεθαίνει μακριά από το θρόνο του.

Αγαπητοί μου,

Ότι οι Πατέρες αυτοί, τους οποίους γιορτάζουμε σήμερα, υπήρξαν τα πρότυπα ποιμένων και διδασκάλων, όχι μόνο στη θεωρία αλλά και στην πράξη, είναι σε όλους γνωστό. Κύριο όμως

χαρακτηριστικό τους γνώρισμα δεν είναι η θεωρητική τους κατάρτιση, αλλά η εφαρμογή στην πράξη των χριστιανικών αρετών, της πίστης, της αγάπης, της φιλανθρωπίας. Είχαν την ευχέρεια και τη δύναμη να ανακαλύπτουν τον πόνο και να τον ανακουφίζουν, να αντιλαμβάνονται τις ανάγκες και να τις θεραπεύουν, να ζητούν τους πλανημένους και να τους επαναφέρουν στη λογική ποίμνη της Εκκλησίας.

Σκοπός της ζωής τους και κύριο μέλημά τους υπήρξαν η ενδελεχής μέριμνα και φροντίδα για το ποίμνιό τους, η σωτηρία των ψυχών των ανθρώπων, η άρση κάθε προσκόμματος, η διδασκαλία και η ποδηγέτηση των ανθρώπων της εποχής τους. Κάθε πράξη άδικη προκαλούσε την επέμβασή τους, κάθε παράβαση της ηθικής κολαζόταν.

Στα πρόσωπα των Τριών Ιεραρχών συναντούμε όχι μόνο τους θεωρητικούς αλλά τους ανθρώπους της πράξης και του καθήκοντος, αυτούς οι οποίοι μετέτρεψαν τη θεωρία σε πράξη ζωής.

Είναι γεγονός ότι από νωρίς ο Χριστιανισμός αντιμετώπισε την κοινωνία όχι ως ένα παράγοντα τελικό και αιώνιο, ούτε όμως και ως ένα μέγεθος προσωρινό.

Η επί του όρους ομιλία του Ιησού και οι παραβολές Του για τη βασιλεία των ουρανών διέγραψαν τις αρχές νέων σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων σε μια νέα αναμενόμενη κοινωνία.

Επιδιώκοντας αυτή την αναμενόμενη νέα κοινωνία οι Τρεις Ιεράρχες και ζώντας σε μια εποχή που δεν ήταν ιδανική από καμιά άποψη, δραστηριοποιούνται και, βιώνοντας τις Ευαγγελικές αρχές, προσπαθούν να δώσουν λύσεις στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής τους.

Στον ορθολογισμό της Ελληνικής Φιλοσοφίας και πρακτικής αντιτάσσουν την πρακτική κοινωνική σύνδεση του αισθητού κό-

σμου προς τον υπεραισθητό και συλλαμβάνουν μέσα από ένα έντονο θρησκευτικό και ανθρώπινα κοινωνικό συναίσθημα τον κόσμο στην όλη ενότητά του με προοπτική. Μέσα από το κύρος του Ευαγγελικού λόγου και της αποκαλύψεως προσπαθούν να πετύχουν τη συνάντηση και συναδέλφωση, την κοινωνική ισορροπία, μέσα από την προφητική έκσταση 'τοῦ κατά φύσιν ζῆν, πρός τό ἐν Θεῷ ζῆν'. Έτσι αντιμετωπίζουν τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής τους, τα οποία, πολύπλοκα και δυσεπίλυτα, απαιτούσαν επιτακτικά άμεση λύση.

Άνιση κατανομή του πλούτου, διάκριση σε πλούσιους και πτωχούς, ανισότητα, εργασία και επάγγελμα, ελευθερία, δουλεία, ιδιοκτησία, να μερικά από τα προβλήματα με τα οποία κατέγιναν οι Τρεις Ιεράρχες.

Σε όλα αυτά έλαβαν στάση πραγματιστική, αποφεύγοντες τις ακρότητες, οι οποίες εγκυμονούσαν πολλούς κινδύνους λόγω της ιδιαιτερότητας της εποχής τους. Η Εκκλησία των πρώτων Χριστιανικών χρόνων είχε να αντιμετωπίσει ένα επικίνδυνο πρόβλημα. Η αλματώδης εξέλιξη του εμπορίου ανύψωσε το βιοτικό επίπεδο και κατ' επέκταση τις ανάγκες των ανθρώπων, δημιούργησε όμως και μια οικονομική παρακμή με βαθμιαία εκμηδένιση της ιδιοκτησίας των μικρών και αποπτώχευση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων. Σ' αυτή την πραγματικότητα δημιουργείται ο αντίποδας της αφάνταστης πολυτέλειας των ισχυρών, η ανατολίτικη μεγαλοπρέπεια και η αλόγιστη σπατάλη.

Η βαθμιαία μείωση του αριθμού των δούλων δημιουργεί πρόβλημα παραγωγής. Η ανισότητα μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων συνεχώς αυξάνει, με αποτέλεσμα να επιδεινώνεται η κατάσταση και το κοινωνικό πρόβλημα να εκδηλώνεται οξύ, ως πρόβλημα σχέσεων μεταξύ ισχυρών και αδυνάτων και ως πρό-

βλημα σχέσεων μεταξύ πλουσίων και πτωχών.

Οι Τρεις Ιεράρχες, εμπνεόμενοι από τα διδάγματα της ελληνικής παιδείας, διατυπώνουν την άποψη ότι ιδιοκτησία και πλούτος αποτελούν κοινωνικές πραγματικότητες, τις οποίες η χριστιανική διδασκαλία δεν μπορεί ούτε να αγνοήσει, ούτε να πολεμήσει, αλλά τις αναγνωρίζει και προσπαθεί να τις συναρμόσει με τα θεία ρήματα.

Τα δύο κεντρικά σημεία στα οποία συγκεντρώθηκε αυτό το κοινωνικό πρόβλημα ήταν ο πλούτος και, ειδικότερα, η ιδιοκτησία, αφενός, και η δουλεία αφετέρου.

Και στα δύο αυτά ζητήματα οι Τρεις Μεγάλοι Ιεράρχες, εμπνευσμένοι από τα διδάγματα της ελληνικής παιδείας, έλαβαν στάση ρεαλιστική, αποφεύγοντας τις ακρότητες, στις οποίες ωθούν τα δύο βαθύτατα ρεύματα της εποχής τους, το επαναστατικό και το αντιδραστικό, συνδυάζοντας την ανάγκη της διατήρησης της πολιτείας με τα ανθρωπιστικά διδάγματα της χριστιανικής θρησκείας.

Έτσι, ως προς την ιδιοκτησία και τον πλούτο, η αρχικά τιθέμενη άποψη είναι ότι αποτελούν κοινωνικές πραγματικότητες, τις οποίες η χριστιανική διδασκαλία δεν μπορεί ούτε να αγνοήσει, ούτε να πολεμήσει, αλλά τις αναγνωρίζει και προσπαθεί να τις συναρμόσει με τα θεία ρήματα. 'Πάροικοι γάρ έσμεν καί παρεπίδημοι. Τό δέ ἐμόν καί τό σόν, τοῦτο, ῥήματα ἐστί ψιλά μόνον· ἐπί δέ πραγμάτων οὐχ ἕστηκε. Καί γάρ εἰ τήν οἰκίαν σήν εἶναι φής ῥῆμα ἐστιν πράγματος ἔρημον. Καί γάρ ὁ ἀήρ καί γῆ καί ὕλη τοῦ δημιουργοῦ καί σύ δέ αὐτός... 'Η δέ χρῆσις σή, ἀλλά καί αὐτή ἄδηλος... Κἄν γάρ χρήματα λάβῃ τά αὐτοῦ ἔλαβε, κἄν τιμήν, κἄν δόξαν, κἄν τό σῶμα... 'Η ψυχή σου οὐκ ἔστι σή καί πῶς

τά χρήματά έστι σά;', λέγει ο Χρυσόστομος[5]. ''Εστί ρευστά καί πρόσκαιρα', και 'ώσπερ έν παιδιᾷ ψήφων, άλλοτε είς άλλους μεταρριπτόμενα καί μετατιθέμενα καί ούδέν ούτω τοῦ κατέχοντος ἴδιον ὡς ἤ μή χρόνῳ παυθῆναι ἤ φθόνῳ μετατεθῆναι', αποκρίνεται ο Γρηγόριος[6].

'Ούχί γυμνός ἐξέπεσες τῆς γαστρός; ού γυμνός πάλιν εἰς τήν γῆν ὑποστρέψεις; Τά δέ παρόντα σοι πόθεν; Εἰ μέν ἀπό ταυτομάτου λέγεις, ἄθεος εἶ, μή γνωρίζων τόν κτίσαντα, μηδέ χάριν ἔχων τῷ δεδωκότι· εἰ δέ ὁμολογεῖς εἶναι παρά Θεοῦ, εἰπέ τόν λόγον ἡμῖν δι' ὅν ἔλαβες. Μή ἄδικος ὁ Θεός ὁ ἀνίσως ἡμῖν διαιρῶν τά τοῦ βίου; Διατί σύ μέν πλουτεῖς, ἐκεῖνος δέ πένεται;... Σύ δέ πάντα τοῖς ἀπληρώτοις τῆς πλεονεξίας κόλποις περιλαβών, ούδένα οἶει ἀδικεῖν τοσούτους ἀποστερῶν;... τοῦ πεινῶντός ἐστιν ὁ ἄρτος ὅν σύ κατέχεις· τοῦ γυμνητεύοντος τό ἱμάτιον ὅ σύ φυλάσσεις ἐν ἀποθήκαις... Ὥστε τοσούτους ἀδικεῖς ὅσοις παρέχειν ἠδύνασο', λέγει ο Βασίλειος[7].

Την ίδια περίπου εποχή ο επίσκοπος Μεδιολάνων Αμβρόσιος, ακολουθώντας το επαναστατικό ρεύμα, διακηρύσσει ότι η γη δόθηκε από κοινού στους πλούσιους και στους φτωχούς. 'Γιατί, λοιπόν, πλούσιοι, οικειοποιείσθε μόνοι σεις την ιδιοκτησία της;' (Cur vobis ius proprium soli, divites, arrogatis? Nescit natura, divites quae omnes pauperes generat)[8] και ότι 'η φύση κοινά έκανε

---

[5] *Ὁμιλία 10η εἰς τήν Α΄ πρός Κορινθίους Ἐπιστολήν, PG* 61, 85.
[6] *Περί φιλοπτωχίας, PG* 35, 884.
[7] *Ὁμιλία εἰς τό 'Καθελῶ μου τάς ἀποθήκας', PG* 31, 276.
[8] *De Nabuther Jezraelita, PL* 14, 707.

όλα τα πράγματα και για κοινή χρήση. Η φύση δημιούργησε το κοινό δίκαιο, ο δε σφετερισμός το ιδιωτικό' (Natura igitur ius commune generavit, usurpatio ius decit privatum)[9].

Ο Κλήμης, όμως, ο Αλεξανδρέας, καταβάλει ήδη προσπάθεια να συμβιβάσει τις δύο απόψεις. 'Ούκ ἄρα ἀπορριπτέον τά καί τούς πέλας ὠφελοῦντα χρήματα· κτήματα γάρ ἐστι κτητά ὄντα καί χρήματα χρήσιμα ὄντα καί εἰς χρῆσιν ἀνθρώπων παρεσκευασμένα ὑπό τοῦ Θεοῦ. Ἅ δή παράκειται καί ὑποβέβληται καθάπερ ὕλη τις καί ὄργανα πρός χρῆσιν ἀγαθήν τοῖς εἰδόσι τό ὄργανον... Καί ὁ πλοῦτος ὄργανόν ἐστι... Πέφυκε γάρ ὑπηρετεῖν ἀλλ' οὐκ ἄρχειν' και '' Αποτακτέον οὖν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς βλαβεροῖς, οὐχί τοῖς ἐάν ἐπιστῆται τις τήν ὀρθήν χρῆσιν καί συνωφελεῖν δυναμένοις. 'Ωφελεῖ δέ τά μετά φρονήσεως καί σωφροσύνης καί εὐσεβείας οἰκονομούμενα'[10].

Γενικότερα, όμως, η άποψη των Τριών Ιεραρχών για την επικαρπία του ανθρώπου στα αγαθά θυμίζει την ελληνική σκέψη. 'Οὗτοι τά χρήματα ἴδια κέκτηνται οἱ βρωτοί, τά τῶν Θεῶν δ' ἔχοντες ἐπιμελούμεθα, ὅταν δέ χρήζωσ' αὐτ' ἀφαιροῦνται πάλιν', λέγει ο Ευριπίδης[11] και ο Βίων 'τά χρήματα τοῖς πλουσίοις ἡ τύχη οὐ δεδώρηκεν ἀλλά δεδάνεικεν'[12].

---

[9] *De oficiis ministrorum, PL* 16, 67. Πρβλ. σχετικώς τις γνώμες του ιερού Αυγουστίνου, ο οποίος θεωρεί την ιδιοκτησία ως γεγονός του θετικού δικαίου και όχι του φυσικού. Βλ. επίσης in Joannis Evangelium Tractatus VI, εις *PL* 35, 1436 εξ.

[10] Βλ. *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος, PG* 9, 617, 620.

[11] *Φοίνισσαι*, σελ. 555.

[12] Βλ. *Ανθολογία Στοβαίου*, 105, 56.

Ο μεγάλος λίθος που προσθέτει στο οικοδόμημα της χριστιανικής θρησκείας η διδασκαλία των τριών μεγάλων ανδρών είναι η αναγνώριση της κοινωνικής πραγματικότητας και η προσπάθεια της βελτίωσής της με τη βοήθεια της χριστιανικής διδασκαλίας[13]. 'Ού κελεύομεν μή πλουτεῖν, ἀλλά κακῶς μή πλουτεῖν', λέγει ο Χρυσόστομος. ' Ἔξεστι γάρ πλουτεῖν, ἀλλά χωρίς ἁρπαγῆς καί βίας'[14].

Ο Γρηγόριος σε ένα από τα ποιήματά του λέγει '"Οτ' ἐκ πονηροῦ πράγματος κέρδος λάβης, τοῦ δυστυχεῖν νόμιζε ἁρραβών' ἔχειν', ο δε Βασίλειος 'πένης ἐστίν ὁ τῶν πολλῶν ἐνδεής. Πολλῶν δέ ἡμᾶς ἐνδεεῖς ποιεῖ τό τῆς ἐπιθυμίας ἀκόρεστον'[15], θυμίζοντας το ποίημα του Χρυσοστόμου 'οὐκ ἔστιν πένης ὁ μηδέν ἔχων, ἀλλ' ὁ πολλῶν ἐπιθυμῶν, οὐκ ἔστιν πλούσιος ὁ πολλά κεκτημένος, ἀλλά ὁ μηδενός δεόμενος... Αἱ προαιρέσεις καί τούς πλουτοῦντας καί τούς πενομένους ἐργάζονται, οὐχ' ἡ τῶν χρημάτων περιουσία, οὐδέ ἡ ἔνδεια'[16].

Η αναγνωρισμένη, όμως, έτσι, ιδιοκτησία δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά είναι μέσον για την κατάκτηση του σκοπού. Και ο σκοπός αυτός είναι η καλή της χρήση και η υπέρ των δεομένων πρόνοια. 'Καί τά χρήματα καλά, ἀλλά ἐάν μή κρατῇ τῶν κεκτημένων, ἐάν τάς πενίας τῶν πλησίον λύῃ', λέει ο Χρυσόστομος[17]. Χα-

---

[13] Βλ. Δ. Μπαλάνου, *Ὁ Χριστιανισμός καί ἡ κοινωνία*, Μυτιλήνη 1936, σελ. 11 εξ.

[14] *Ὁμιλία 11η εἰς τήν Α΄ πρός Κορινθίους Ἐπιστολήν*, *PG* 61, 94.

[15] *Ὁμιλία πρός τούς πλουτοῦντας*, *PG* 31, 292.

[16] *Ὁμιλία β΄ εἰς τήν πρός Φιλιππησίους*, *PG* 62, 196.

[17] *Ὁμιλία 13η εἰς Α΄ Κορινθίους*, *PG* 61, 113.

ρακτηριστική δε της καθαρά πραγματιστικής και κοινωνικής αντίληψης, με την οποία εξετάζουν οι Τρεις Ιεράρχες τη σωστή χρήση του πλούτου, είναι η μέση οδός την οποία ακολουθούν για τη διάθεση του πλούτου των πλουσίων προς τους εαυτούς τους. Η υπερβολική πολυτέλεια κολάζεται ως ηθικό κακό αλλά και κυρίως ως εμπόδιο στη φροντίδα των φτωχών. Παράλληλα, όμως, κακίζεται και η υπερβολή του ασκητισμού. 'Πόσους δύναται εἷς σοῦ δακτύλιος χρεῶν ἀπολῦσαι', λέγει ο Βασίλειος[18]· 'πόσους οἴκους καταπίπτοντας ἀνορθῶσαι; μία σου κιβωτός ἱματίων δύναται δῆμον ὅλον ῥιγῶντα περιβαλεῖν'. Εξάλλου, όμως, ο Χρυσόστομος λέγει, 'Οὐ καθάπερ ὁ Σινωπεύς ἐκεῖνος ὁ ῥάκια περιβεβλημένος καί πίθον οἰκῶν εἰς οὐδέν δέον, ἐξέπληξε μέν πολλούς, ὠφέλησε δέ οὐδένα. 'Ο δέ Παῦλος τούτων μέν οὐδέν ἐποίει. Οὐδέ γάρ πρός φιλοτιμίαν ἔβλεπεν, ἀλλά καί ἱμάτια περιεβέβλητο... καί μισθόν παρεῖχε τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ κατέμενεν ἐν Ρώμῃ'[19]. Αυτή η καλή χρήση του πλούτου στηρίζεται σε καθαρά κοινωνικές βάσεις. 'Πολιτικόν γάρ ζῷον καί συναγελαστικόν ὁ ἄνθρωπος', λέγει ο Βασίλειος, επαναλαμβάνων το του Αριστοτέλους[20]: 'ἐν δέ τῇ κοινῇ πολιτείᾳ καί τῇ μετ' ἀλλήλων ἀναστροφῇ ἀναγκαῖον τό εὐμετάδοτον εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ ἐνδέοντος'. Με αυτό τον τρόπο τίθενται στην έννοια της ιδιοκτησίας και του πλούτου όρια αφενός μεν ηθικά, αλλ' αφετέρου και προπαντός κοινωνικά, τα οποία καθιστούν δυνατή την αναγνώρισή της στο πλαίσιο της χριστιανικής διδασκαλίας και τη θεμελίωσή της στην πραγματι-

---

[18] *Ὁμιλία πρός τούς πλουτοῦντας*, *PG* 31, 292.

[19] *Ὁμιλία 35η εἰς Α΄ Κορινθίους*, *PG* 61, 302.

[20] *Ὁμιλία εἰς 14ον Ψαλμόν*, *PG* 29, 261.

κότητα της ζωής. Εξ άλλου, και ως προς το ζήτημα της δουλείας, η ίδια καθαρά πραγματιστική πνοή διατρέχει τη διδασκαλία των τριών πατέρων.

Η κατά της δουλείας εκστρατεία είχε ήδη αρχίσει και μέσα στον ειδωλολατρικό πολιτισμό με τη στωική διδασκαλία, αυτή που παραλήφθηκε από τον Σενέκα και τον Επίκτητο και η εκστρατεία αυτή απέβλεπε περισσότερο στην πνευματική και ηθική εξύψωση των δούλων παρά στην πολιτική ή οικονομική τους απελευθέρωση[21].

Την ίδια όψη του ζητήματος βλέπουμε και στη διδασκαλία του Παύλου: 'Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη ἐν ταύτῃ μενέτω· ἀλλ' εἰ καί δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι, ὁ γάρ ἐν Κυρίῳ κληθείς δοῦλος ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν'[22]. Η μετά τους Αποστόλους εκκλησιαστική διδασκαλία, σε αντίθεση με το θέμα της ιδιοκτησίας και του πλούτου, δεν απομακρύνεται καταρχήν από την ίδια βάση, θεωρώντας τη δουλεία ως κατάσταση κοινωνική, της οποίας μόνο τις ακρότητες τείνει να περιορίσει, και επιζητώντας ιδιαίτερα την ηθική εξύψωση των δούλων. Όπως ο Σενέκας, έτσι και οι εκκλησιαστικοί πατέρες ζητούν μόνο από τον κύριο να φέρεται με ηπιότητα στον δούλο του[23].

Το πράγμα εξηγείται αν λάβουμε υπόψη ότι η όλη οικονομία της εποχής στηριζόταν στους δούλους και ότι ακριβώς η μείωση του αριθμού τους, όπως διαπιστωνόταν καθημερινά, αποτε-

---

[21] Σενέκα, *De beneficiis*, III, 20.1, 18.2 και 28.2 Βλ. επίσης Επικτήτου, *Διατριβῶν* Δ΄, α΄, 33 εξ.

[22] *Α΄ Κορ.* 4. 20-22, *Κολ.* 4. 1, *Εφεσ.* 6. 5-10.

[23] Βλ. A. von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrunderten*, Λειψία 1924, τόμ. 1, σελ. 192 εξ.

λούσε τον κύριο κίνδυνο της ολικής εξάρθρωσης της κοινωνικής ζωής[24].

Όλη η κοινωνική ιστορία των τελευταίων αιώνων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας επικεντρώνεται ακριβώς στην πάλη της κεντρικής εξουσίας να διατηρήσει τις οικονομικές βάσεις της κοινωνικής ζωής που στήριζε η δουλεία, και που πολλές φορές κλόνιζαν, όχι μόνο η ανθρωπιστική διδασκαλία του στωικισμού που επικρατούσε, αλλά ακόμη και πολιτικά συμφέροντα, που ανάγκαζαν τους Αυτοκράτορες να προβαίνουν σε ομαδικές απελευθερώσεις. Έτσι είναι γνωστό ότι ο Αύγουστος και οι Νέρωνας και Μάρκος Αυρήλιος ανάγκασαν τους γαιοκτήμονες των συνόρων ν' απελευθερώσουν τους δούλους τους, για να τους προσλάβουν στο στρατό τους που είχε αποδεκατισθεί.

Την ίδια άποψη, αλλά με πολύ μεγαλύτερη σαφήνεια και πραγματισμό, δέχονται και αναπτύσσουν και οι Τρεις Ιεράρχες. Δεν αναφέρουν, όπως ο Αμβρόσιος, ως δικαιολογία της δουλείας ότι αυτή είναι δώρο Θεού, με το οποίο λάμπει ο χριστιανικός λαός[25], ούτε, όπως ο Αυγουστίνος, ότι είναι συνέπεια του προπατορικού αμαρτήματος[26], αλλά αναλύουν τους ηθικούς λόγους με τους οποίους η Αποστολική διδασκαλία αναγνώρισε την ύπαρξη της

---

[24] Βλ. R. H. Barrow, *Slavery in the Roman Empire. The Dial*, New York 1928, σελ. 14 εξ.

[25] Βλ. *De Paradiso*, *PG* 14, 328.

[26] Η διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων Πατέρων αξίζει ιδιαίτερης προσοχής. Οι Λατίνοι δέχονται τη νομιμότητα της κληρονομικής δουλείας και ζητούν να γίνονται σεβαστά τα δικαιώματα της χριστιανικής συνειδήσεως. Για τους Έλληνες Πατέρες η διάκριση είναι οικονομική και κοινωνική· είναι διάκριση λειτουργημάτων και ως εκ τούτου δεν πρέπει να έχει σημασία φυσικού νόμου.

δουλείας και προσπαθούν να τοποθετήσουν στα πνευματικά πλαίσια του χριστιανισμού αυτό το αδυσώπητο για την εποχή τους κοινωνικό φαινόμενο.

'Βαβαί! ποῦ τήν δουλείαν ἔθηκεν! Ὥσπερ οὐδέν ὠφελεῖ ἡ περιτομή, οὐδέ βλάπτει ἡ ἀκροβυστία, οὕτως οὐδέ ἡ δουλεία οὐδέ ἡ ἐλευθερία', λέγει ο Χρυσόστομος[27], αναφερόμενος στον Παύλο. 'Καί ἵνα δείξῃ τοῦτο σαφέστερον ἐκ περιουσίας, φησίν· 'Αλλ' εἰ καί δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι· τούτέστι μᾶλλον δούλευε... Δουλεύεις ἀνθρώπῳ; 'Αλλά καί ὁ Δεσπότης σοι δουλεύει, διοικούμενός σοι τά τῆς τροφῆς, ἐπιμελούμενός σου τῆς ὑγείας καί ἐνδυμάτων καί ὑποδημάτων καί τῶν ἄλλων φροντίζων'.

Οι δούλοι δεν είναι εκ φύσεως ούτε ανήθικοι ούτε άθλιοι.

Οι ειδωλολάτρες, λέγει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, θεωρούν τους δούλους 'γένος ἰταμόν δυσδιατύπωτον καί δυστράπελον'. Τούτο δεν οφείλεται στη φύση τους, αλλά στην κακή ανατροφή τους από τους κυρίους τους. 'Οὐ διά τήν φύσιν', όπως λέγει, 'ἀλλά διά τήν ἀνατροφήν καί τήν ἀμέλειαν τῶν δεσποτῶν'[28].

Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, τοποθετούμενος στο θέμα πλουσίων και φτωχών. Κατ' αυτόν, η ανισότητα δεν προέρχεται από τον Θεό, διότι 'πλάσμα Θεοῦ ὁμοίως ἀμφότεροι, καί εἰ τά ἔξωθεν ἄνισα'[29].

Σήμερα, βέβαια, η διακήρυξη περί εκ φύσεως ισότητας των

---

[27] *Ὁμιλία 19η εἰς Α΄ Κορινθίους*, *PG* 61, 156 και 158.
[28] *PG* 62, 685.
[29] *PG* 35, 905.

δούλων προς τους ελεύθερους είναι προφανής, όπως και η ισότητα των φύλων, για την οποία οι μεγάλοι πατέρες παραπέμπουν στην ισότητα της θεϊκής νομοθεσίας.

*

* *

Αγαπητοί μου,

Η πραγματιστική αυτή θεμελίωση των κοινωνικών θεσμών, και μάλιστα θεσμών που έρχονται σε αντίθεση με τη βασική διδασκαλία της χριστιανικής θρησκείας, αποδεικνύει το βαθύ κοινωνικό αίσθημα που ενέπνεε τους Τρεις Ιεράρχες. Η κοινωνική ζωή είναι γεμάτη αντιθέσεις, που ζητούν συνεχείς συμβιβασμούς· μεγάλος δε δεν είναι εκείνος που δημαγωγεί προς τα άκρα και τα απραγματοποίητα, αλλά εκείνος που επιτυγχάνει τους συμβιβασμούς αυτούς, με τρόπο που διευκολύνει μεν την πρόοδο προς το ιδεώδες, χωρίς να γκρεμίζει άσκοπα τα παραδιδόμενα, χωρίς να υπάρχουν τα στοιχεία νέας δημιουργίας πάνω στα ερείπια. Ποιος δεν βλέπει μέσα στον πραγματισμό αυτό των μεγάλων εκκλησιαστικών πατέρων το ελληνικό πνεύμα; Δεν είναι ο εμπειρισμός ενός Αριστοτέλη, ο ψυχρός και αντικειμενικός ορθός λόγος, που προβάλλει για να αναγνωρίσει την υπάρχουσα κατάσταση και να προσπαθήσει να βρει το δρόμο για βελτίωση, ο οποίος φαίνεται σαφής και κατηγορηματικός, κάτω από την αναμορφωμένη θρησκευτική σκέψη; Και ακόμη δεν είναι αυτούσια σχεδόν η φιλοσοφία της Στοάς που, ενώ απομακρύνεται εδώ από τον Αριστοτέλη, βρίσκεται στο κήρυγμα του Χρυσοστόμου σε σχέση με τη δουλεία;

Δεν είναι, όμως, μόνο η φιλοσοφική ελληνική σκέψη που βρίσκεται ανάγλυφη στη διδασκαλία των Τριών Ιεραρχών. Παράλληλα με τη φιλοσοφική θεμελίωση των κοινωνικών θεσμών απαντά

στους τρεις μεγάλους πατέρες και μια πραγματική δικαιολόγηση, που πηγάζει από νομικό τρόπο σκέψης. Η άποψη του ιδιωτικού πλούτου περί δημιουργίας του Χρυσοστόμου και του Γρηγορίου, κατά την οποία ο πλούτος παρέχεται από τον Θεό, δωρητή και δημιουργό όλων, είναι νομική άποψη, άποψη που συνδυάζει τη φιλοσοφική και θρησκευτική δικαιολογία των θεσμών της ιδιοκτησίας για τη γενική εξήγηση της καταγωγής της, όπως νομική είναι η δικαιολογία της ύπαρξης της δουλείας που βρίσκουμε στον Χρυσόστομο, κατά την οποία η δουλεία είναι συνέπεια των κοινωνικών ελαττωμάτων του ανθρώπου και των αδικημάτων στα οποία αυτά ωθούν. 'Ἡ πλεονεξία τήν δουλείαν ἔτεκεν, ἡ βαναυσία τήν ἀπληστίαν· ἐπεί Νῶε δοῦλον οὐκ εἶχεν, οὐδέ Ἄβελ, οὐδέ Σήθ, ἀλλ' οὐδέ οἱ μετά ταῦτα'[30].

Βέβαια η νομική αυτή δικαιολόγηση δεν έχει τη γνώριμη περιπτωσιολογική και εξηγητική όψη στην οποία έχει συνηθίσει το ρωμαϊκό δίκαιο. Ας μη λησμονείται όμως ότι η νομική επιστήμη που διδάχθηκαν ο Χρυσόστομος στην Αντιόχεια, όπου και άσκησε για λίγο καιρό το δικηγορικό επάγγελμα, και ο Γρηγόριος στην Αθήνα, όπου και αυτός δικηγόρησε, είχε ήδη υποστεί την επίδραση του ελληνικού πνεύματος και είχε καταστεί στην Ανατολή περισσότερο πνευματική. Κατά πόσο αυτό αληθεύει φαίνεται από το ότι στη Δύση ο ιερός Αυγουστίνος δε βρήκε επαρκή νομική δικαιολογία της δουλείας και περιορίσθηκε στη μυστικιστική εξήγησή της ως συνέπεια του προπατορικού αμαρτήματος[31].

---

[30] *Ὁμιλία 22α εἰς τήν πρός Ἐφεσίους Ἐπιστολήν, PG* 62, 158.

[31] *De Civitate Dei*, 1, XIX, 14, 15, *PL* 41, 642 εξ. Κατά τον ιερό Αυγουστίνο η δουλεία είναι αντίθετη μεν προς το φυσικό δίκαιο, αλλά δίκαιη ως συνέπεια της αμαρτίας. Δεν είναι συνεπώς μεταβατική κατάσταση προσωρι-

*

* *

Από τότε πέρασαν τόσοι αιώνες. Και η ιστορία, υφαίνοντας χωρίς διακοπή τον ιστό της ζωής του κόσμου, εκμηδενίζει τις μεγάλες περιόδους από τις οποίες υπολείπονται μόνο οι σκοτεινές απηχήσεις. Δεν είναι εύκολο σήμερα, μετά τόσους αιώνες, να καταλάβουμε αμέσως ποια είναι η πελώρια συμβολή που προσέφερε για την προώθηση του κοινωνικού ζητήματος και, ακόμη, για την εξέλιξη και του χριστιανισμού και του βυζαντινού κράτους, η κοινωνική διδασκαλία των Τριών Ιεραρχών. Ας αναλογισθούμε, όμως, ότι ανάμεσα σε δύο πολύ βαθιά κοινωνικά ρεύματα, ενός επαναστατικού, αλλά τυφλού και χωρίς μέλλον, και ενός αντιδραστικού, επίσης τυφλού ή μάλλον εθελοντικά τυφλού, το οποίο εκπροσωπούνταν από την τότε ηγετική τάξη, οι τρεις αυτοί άνδρες είχαν το θάρρος και τη δύναμη, ενώ μάχονταν προς όλες τις κατευθύνσεις, να χαράξουν τη μέση οδό, ν' ακολουθήσουν το ελληνικό 'μηδέν ἄγαν' και να βοηθήσουν έτσι την κοινωνία της εποχής τους να κατευθυνθεί όσο το δυνατόν στο δρόμο της προόδου. Πολύ περισσότερο, να πετύχουν, με την επίμονη στροφή τους προς τις αξίες του ελληνικού πνεύματος, την οριστική προσαρμογή του χριστιανισμού στα αιώνια διδάγματα της ελληνικής παράδοσης, που επέτρεψε, ύστερα, την ολοκλήρωση και την άνθηση του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, που κυριαρχεί στο σύγχρονο κόσμο.

νώς παραδεκτή για αποφυγή κοινωνικών αναστατώσεων. Είναι θεσμός που κατέστη φυσικός λόγω διαφθοράς της ανθρώπινης φύσης, και μάλιστα θεσμός αναγκαίος· ως εκδήλωση της αμαρτίας η οποία υφίσταται και εμφανίζει και μετά τη σταυρική θυσία του Χριστού τις συνέπειές της, όπως είναι οι αρρώστιες και ο θάνατος.

Μέσα στο πλαίσιο αυτού του πολιτισμού, με το λεπτό και βαθύ ανθρωπισμό του, ας προσπαθήσουμε ν' ακολουθήσουμε το παράδειγμα των Τριών Μεγάλων ιεραρχών απέναντι στα ζητήματα, που με διαφορετικές μορφές προβάλλουν πάντοτε, αιώνια παρακολουθήματα της κοινωνικής ζωής. Έτσι, σ' εκείνους μεν φανερώνουμε έμπρακτα το σεβασμό που τους οφείλουμε, προς το ελληνικό δε πνεύμα αποδεικνύουμε ότι γινόμαστε πράγματι άξιοι να συνεχίσουμε την παράδοσή του, ικανοί για τα μεγάλα έργα.

«Οι Τρεις Ιεράρχες και η κοινωνική διδασκαλία τους»
του Αρχιμ. Μακαρίου Βαρλά

τυπώθηκε τον Μάιο του 1996 στο τυπογραφείο «Πάπυρος»
του Ν. Πιπερά και Σία Ο.Ε.
με την επιμέλεια του Κώστα Χρηστίδη.